

Grzegorz Kubies

"Oto jesteś dla nich jak ten, co śpiewa o miłości, ma piękny głos i doskonały instrument" (Ez 33, 32) : motywy muzyczne w Księdze Ezechiela

Collectanea Theologica 84/2, 5-18

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GRZEGORZ KUBIES, WARSZAWA

**„OTO JESTEŚ DLA NICH JAK TEN, CO ŚPIEWA O MIŁOŚCI,
MA PIĘKNY GŁOS I DOSKONAŁY INSTRUMENT”
(EZ 33, 32). MOTYWY MUZYCZNE W KSIĘDZE EZECHIELA**

Jedynym źródłem informacji o życiu proroka Ezechiela¹ jest księga nosząca jego imię (Ez 1, 3; 24, 24). Nieznane są daty urodzin i śmierci Ezechiela, syna kapłana o imieniu Buzi (Ez 1, 3). Ez 1, 2 oraz Ez 29, 17 pozwala datować okres działalności proroka na lata ok. 593/92–571/70 przed Chr.; cezurę stanowi 587 r. przed Chr., kiedy to wojska babilońskiego króla Nabuchodonozora II zburzyły świątynię jerozolimską. Ezechiel otrzymał powołanie w Babilonii, w Tell-Abib nad rzeką/kanałem Kebar, dokąd w 597 r. przed Chr. został uprowadzony razem z królem Jojakinem i mieszkańcami Judy (Ez 1, 1-3; 3, 15). Prorocką mocą, której źródłem jest transcendentny Bóg, został napełniony po zjedzeniu zwoju księgi (Ez 3, 1-3).

W Księdze Ezechiela z elementami apokaliptyki, liczącej 48 rozdziałów oraz 1273 wersetów, wyróżnia się cztery części:

- I. opis teofanii i powołanie Ezechiela (Ez 1, 1-3, 21)
- II. wyrocznie przeciw Judzie i zapowiedź ukarania Jerozolimy (Ez 3, 22 - 24, 27)
- III. wyrocznie przeciw narodom obcym (Ez 25, 1-32, 32)
- IV. zapowiedź odrodzenia Izraela (Ez 33, 1-48, 35); w ostatniej części można dodatkowo wyodrębnić tzw. Torę Ezechiela (Ez 40, 1-48, 35).

Dostępny współcześnie tekst masorecki Księgi Ezechiela pochodzi z rękopisów datowanych na IX-X w. po Chr., m.in. z *Codex Prophetarum Caiensis* (Jerozolima?), *Codex Aleppensis* (Jerozolima, Muze' on Yisrael).² Znany jest także z przekazów piśmiennych znalezionych w Qumran i Masadzie (1Q9, 3Q1, 4Q73, 4Q74, 4Q75; 11Q4;

¹ To imię pojawia się także w 1Krn 24, 16.

² S. T a l m o n (red.), *The Hebrew University Bible Project. Ezekiel*, Jerusalem 2004.

Mas1d),³ będących w użyciu co najmniej już w II w. po Chr., ponadto z przekładów na język grecki zachowanych m. in. w *Papyrusie 967* (Dublin, Princeton NJ, Kolonia, Madryt, Montserrat; II-III w. po Chr.)⁴ oraz innych kodeksach: *Codex Vaticanus* (Bibliotheca Apostolica Vaticana, Gr. 1209; IV w. po Chr.),⁵ *Codex Alexandrinus* (Londyn, The British Library, MS Royal 1. D. V–VIII; V w. po Chr.), *Codex Marchalianus* (Bibliotheca Apostolica Vaticana, Gr. 2125; VI w. po Chr.). Obecny układ Księgi Ezechiela oraz jej treść jest wynikiem pracy redaktorów (szkoły?) i kopistów, przy czym uważa się, że ogólny zarys kompozycji księgi pochodzi od samego proroka, któremu bezpośrednio przypisuje się autorstwo wyroczeni, opisów czynności symbolicznych, gróźb, lamentacji, pouczeń i rad. Kluczowe w atrybucji poszczególnych partii tekstu Ezechielowe są wyrażenia w pierwszej osobie liczby pojedynczej (formuła posłańca): „Pan skierował do mnie to słowo [te słowa]” (np. Ez 3, 16; 11, 14). W prorockim przepowiedaniu naczelne miejsce zajmuje pojęcie Chwały Boga.⁶

³ J. L u s t, *Ezekiel Manuscripts in Qumran. Preliminary Edition of 4Q Ez a and b*, w: t e n z e (red.), *Ezekiel and His Book. Textual and Literary Criticism and Their Interrelation*, Leuven 1986, s. 90-100; G. J. B r o o k e, *Ezekiel in Some Qumran and New Testament Texts*, w: J. T. B a r r e r a, L. V. M o n t a n e r (red.), *The Madrid Qumran Congress. Proceedings of the International Congress on the Dead Sea Scrolls, Madrid 18-21 March 1991*, t. 1, Leiden 1992, s. 317-338; S. T a l m o n, Y. Y i g a e l, *Masada VI. Yigael Yadin Excavations 1963-1965. Final Reports. Hebrew Fragments from Masada, by Shemaryahu Talmon; and The Ben Sira Scroll from Masada*, Jerusalem 1999, s. 1-149.

⁴ Miejsca przechowywania Papiirusu 967: Dublin, Chester Beatty Library, IX-X; Princeton University Library, John H Scheide P. 3; Universität zu Köln, P.Colon. theol. 3-40; Madryt, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, P.Matr. bibl. 1; Montserrat, Scriptorium Biblicum et Orientale, P.Monts./II Inv. 42, 43. I. A. L i l l y, *Two Books of Ezekiel. Papyrus 967 and the Masoretic Text as Variant Literary Editions*, Leiden 2012; zob. też E. T o v, *The Greek and Hebrew Bible. Collected Essays on the Septuagint*, Leiden 1999, s. 397-410; J. L u s t, *Major Divergences between LXX and MT in Ezekiel*, w: A. S c h e n k e r (red.), *The Earliest Text of the Hebrew Bible. The Relationship Between the Masoretic Text and the Hebrew Base of the Septuagint Reconsidered*, Leiden 2003, s. 83-92.

⁵ J. W. O l l e y, *Ezekiel. A Commentary based on Iezekiel in Codex Vaticanus (Septuagint Commentary Series)*, Leiden 2009; zob. też J. L u s t, *Septuagint and Canon*, w: J.-M. A u w e r s, H. J. d e J o n g e (red.), *The Biblical Canons*, Leuven 2003, s. 48-55;

⁶ Wszystkie cytaty, o ile nie zaznaczono inaczej, podaję za K. S t a r z a ł a (red.), *Biblia Jerozolimska* (tekst Biblia Tysiąclecia, Poznań 2000⁵), Poznań 2006. W artykule posługuję się odpowiednio skrótami: BJ i BT. Szerzej na temat osoby proroka i księgi noszącej jego imię zob. M. G r e e n b e r g, *Ezekiel 1–20. A New Translation with Introduction and Commentary*, The Anchor Yale Bible Commentaries, Garden City, NY 1983, s. 3-17; D. I. B l o c k, *The Book of Ezekiel. Chapters 1–24*, The New International Commentary on the Old Testament, Grand Rapids, MI 1997, s. 1-74; J. H o m e r s k i, *Księga Ezechiela. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, Poznań 2013, s. 33-50. Odnośnie do złożonej problematyki samej Księgi Ezechiela zob. E. K u t s c h, *Die chronologischen Daten des Ezechielbuches*, Freiburg-Göttingen 1985;

Terminy muzyczne pojawiają się w trzech ostatnich częściach Księgi Ezechiela (Ez 7, 14; 26, 13; 28, 13; 33, 3-6; 33, 32). Pod względem kwantytatywnym odpowiadają wzmiankom na temat instrumentów muzycznych w Księdze Amosa (Am 2, 2; 3, 6; 5, 23; 6, 5). Przyjmując za punkt odniesienia pisma prorockie, najwięcej odwołań do muzyki instrumentalnej znajduje się w Księdze Izajasza (Iz 5, 12; 14, 11; 16, 11; 18, 3; 23, 16; 24, 8; 27, 13; 30, 29; 30, 32; 38, 20; 58, 1)⁷ oraz w Księdze Jeremiasza (Jr 4, 5.19.21; 6, 1.17; 31, 4; 42, 14; 48, 36; 51, 27).⁸

Przedmiotem badań w niniejszym artykule są motywy muzyczne z wyłączeniem śpiewu (*shīr*⁹), które ukazują w kontekście historyczno-kulturowym obejmującym oprócz źródła podstawowego – Starego Testamentu, w szczególności ksiąg proroków – elementy tradycji muzycznych na starożytnym Bliskim Wschodzie. Stosunkowo skromny materiał badawczy nie wymaga klasyfikacji, tym samym dyskurs rozwijając się będzie zgodnie z narracją Księgi Ezechiela.

Problemy translacyjne w obszarze słownictwa muzycznego, z jakimi przyszło zmierzyć się pierwszym tłumaczom Biblii – wymieniam

R. M. H a l s, *Ezekiel (Forms of the Old Testament Literature)*, Grand Rapids 1989; M. F. R o o k e r, *Biblical Hebrew in Transition. The Language of the Book of Ezekiel*, Sheffield 1990; K.-F. P o h l m a n n, *Ezechielstudien. Zur Redaktionsgeschichte des Buches und zur Frage nach den ältesten Texten*, Berlin 1992; U. F e i s t, *Ezekiel. Das literarische Problem des Buches forschungsgeschichtlich betrachtet*, Stuttgart-Berlin-Köln 1995; K.-F. P o h l m a n n, *Forschung am Ezechielbuch 1969-2004*, Theologische Rundschau, 71(2006)1-3, s. 60-90, 164-191, 265-309; T. D. M a y f i e l d, *Literary Structure and Setting in Ezekiel*, Tübingen 2010; W. T o o m a n, M. L y o n s (red.), *Transforming Visions. Transformations of Text, Tradition, and Theology in Ezekiel*, Eugene, OR 2010; K.-F. P o h l m a n n, *La question de la formation du livre d'Ézéchiel*, w: J.-D. M a c c h i, C. N i h a n, T. R ö m e r, J. R ü c k l (red.), *Les recueils prophétiques de la Bible. Origines, milieux, et contexte proche-oriental*, Genève 2012, s. 309-336. Z opracowań w języku polskim oprócz komentarza Józefa Homerskiego należy wymienić: T. B r z e g o w y, *Prorocy Izraela*, cz. I, Tarnów 1999², s. 228-282; R. R u m i a n e k, *Orędzie Księgi Ezechiela*, Warszawa 1999; J. F r a n k o w s k i, *Prorok bezlitosnej kary (Księga Ezechiela)*, w: J. F r a n k o w s k i, T. B r z e g o w y (red.), *Wielki świat starotestamentalnych proroków I*, Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych, Warszawa 2001, s. 217-244; R. R u m i a n e k, *Księga Ezechiela. Tłumaczenie i komentarz*, Warszawa 200; zob. też W. C h r o s t o w s k i, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy (597-582 r. przed Chr.)*, w: t e n ż e, *Babilońskie deportacje mieszkańców Jerozolimy i Judy oraz inne studia*, Warszawa 2009, s. 35-79.

⁷ Zob. G. K u b i e s, *Musica non grata? Motywy i obrazy muzyczne w Księdze Izajasza*, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* (w druku – 2014)

⁸ Zob. wykaz terminów muzycznych polskich, angielskich, łacińskich, greckich i hebrajskich w J. M o n t a g u, *Instrumenty muzyczne Biblii*, tłum. G. K u b i e s, Kraków 2006, s. 198-212; por. G. L a r r i c k, *Musical references and song texts in the Bible*, Lewiston, NY 1990.

⁹ Zob. A. S e n d r e y, *Music in Ancien Israel*, New York, 1969, s. 159-260; J. A. S m i t h, *Music in Ancient Judaism and Early Christianity*, Farnham 2011, *passim*.

dwa najważniejsze przekłady starożytne – na język grecki (Septuaginta, III/II w. przed Chr.) i łaciński (Wulgata, 382-406 po Chr.), mimo znacznie pogłębionej wiedzy w zakresie badań lingwistycznych i archeomuzykologicznych, nadal uobecniają się we współczesnych polskich przekładach.¹⁰ W celu oddania skali zjawiska „chaosu terminologicznego” prowadzącego, niestety, do zacierania pierwotnego obrazu, oprócz tekstu podstawowego – Biblii Tysiąclecia (BT, 1965),¹¹ który uzupełniam o nazwy hebrajskie w transkrypcji,¹² sięgam po dwa katolickie przekłady: Biblię Poznańską (BP, 1974/75)¹³ i Biblię Lubelską (BL, 1991-)¹⁴ oraz jeden protestancki: Biblię Warszawską (BW, 1975);¹⁵ podobieństwa i różnice odnotowuję w przypisach.

Poza jednym (*naggēn*), terminy odnoszące się do instrumentów muzycznych w Księdze Ezechiela nie budzą dzisiaj kontrowersji filologicznych, choć – co należy podkreślić – na gruncie organologicznym nie wszystkie zagadnienia dotyczące instrumentów muzycznych wzmiankowanych w Biblii zostały definitywnie rozstrzygnięte. Poniżej wykaz terminów hebrajskich w transkrypcji uwzględniający obecny stan wiedzy¹⁶

¹⁰ Zob. G. Kubies, *Nazwy instrumentów muzycznych w polskich przekładach Starego Testamentu*, Studia Bobolanum 1/2004, s. 109-138.

¹¹ Zob. przyp. 6. Data w nawiasie oznacza pierwsze wydanie danego przekładu Biblii.

¹² K. Elliger, W. Rudolph (red.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart 1997⁵; zob. ewentualnie tekst hebrajski (a także grecki i łaciński) na stronie Deutsche Bibelgesellschaft: <http://www.bibelwissenschaft.de> (dostęp: 23 I 2014).

¹³ M. Wolniewicz, M. Peter (red.), *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, Poznań 2004⁴.

¹⁴ A. Tronina, A. Paciorek (red.), *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Księga Ezechiela*, tłum. J. Homerski, Lublin 1998.

¹⁵ *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Warszawa 1994.

¹⁶ E. Werner, *Die Musik im alten Israel*, w: C. Dahlhaus (red.), *Neues Handbuch der Musikwissenschaft*, t. 1, Laaber 1989, s. 84-87; I. H. Jones, *Musical Instruments*, w: D. N. Freedman (red.), *The Anchor Bible Dictionary*, t. 4, New York 1992, s. 936-937; J. Braun, *Biblische Musikinstrumente*, w: L. Finscher (red.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, t. 1, Kassel-Stuttgart 1994, kol. 1516-1517, 1522-1527; B. Bayer, *Music*, w: L. Finscher, F. Skolnik, M. Berenbaum (red.), *Encyclopaedia Judaica*, t. 14, Farmington Hills 2006², s. 641-642; J. Montagu, *Instrumenty muzyczne Biblii*, s. 28-41, 76-77. Zob. też starsze pozycje, zwłaszcza znakomitą pracę Curta Sachsa wydaną oryginalnie w 1940 r.: C. H. Kraeling, L. Mowry, *Music in the Bible*, w: E. Wellesz (red.), *The New Oxford History of Music*, t. 1, London 1957, s. 295-296; S. Marcuse, *Musical Instruments. A Comprehensive Dictionary*, New York 1964, s. 280, 290, 473-474, 526; A. Sendrey, *Music in Ancient Israel*, s. 317-318, 266-278, 342-368, 372-375; C. Sachs, *Historia instrumentów muzycznych*, tłum. S. Ołędzki, Kraków 1989, wyd. 2, s. 88-94.

z ich odpowiednikami w Septuagincie¹⁷ i Wulgacie¹⁸ oraz współczesnymi polskimi ekwiwalentami:

1. Ez 7, 14: *qeren* (gr. *sálpinx*, łac. *tuba*) – róg
2. Ez 26, 13: *kinnōr* (gr. *psaltērion*, łac. *cithara*) – lira
3. Ez 28, 13: *tōf* (brak odpowiedników w Septuagincie i Wulgacie) – bęben obńczowy
4. Ez 33, 3-6: *shōfār* (gr. *sálpinx*, łac. *buccina*) – róg
5. Ez 33, 32: *naggēn* (gr. *phōnē psaltēriou*; brak odpowiednika w Wulgacie) – dotykać (strun), termin odnoszący się do czynności zrywania strun.¹⁹

1. „Dmijcie w surmy [*qeren*],²⁰ chwytajcie za broń, lecz nikt do boju nie ruszy; albowiem gniew mój obejmuje wszystko” (Ez 7, 14).

Wyraz *qeren* oznacza róg zwierzęcy, w Rdz 22, 13 róg barani. W Biblii jest on także sugestywnym symbolem mocy i potęgi.²¹ W takim kontekście występuje m.in. w Ps 89, 18; Jr 48, 25; Ha 3, 4. Obecny jest w Księdze Ezechiela, gdzie zyskał odcień mesjański: „W owym dniu sprawię, że wyrosnie potęga domu Izraela”, dosłownie za BJ – „sprawię, że się rozwinie róg” (Ez 29, 21).²² W znaczeniu muzycznym pojawia się w relacji z zajęcia Jerycha – *qeren hayōvel* (Joz 6, 5). Z kolei wyraz *qārna*’ spokrewniony etymologicznie z *qeren*, zawiera aramejski fragment Księgi Daniela z opisem zespołu muzycznego (Dn 3, 5.7.10.15).²³ Można w tym miejscu postawić py-

¹⁷ J. Ziegler (red.), *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum*, t. 16/1: *Ezechiel*, Göttingen 2006³.

¹⁸ R. Weber, R. Gryson (red.), *Biblia Sacra Vulgata*, Stuttgart 2007⁵.

¹⁹ F. Brown, S. R. Driver, C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907 (repr. 1975), s. 618.

²⁰ BP: trąbka; BL: róg; BW: róg. Surma (BT) to aerofon stroikowy, który w Europie pojawił się w średniowieczu.

²¹ M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 201-203; G. J. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, tłum. D. E. Green, D. W. Stott, t. 13, Grand Rapids, MI 2004, s. 167-174; zob. też J. Chevalier, A. Gheerbrant, *The Penguin Dictionary of Symbols*, tłum. J. Buchanan-Brown, London 1996, s. 513-515.

²² Zob. obszerny komentarz D. I. Block, *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*, Grand Rapids, MI 1998, s. 151-154; zob. też przyp. w BJ do Ez 29, 21; por. Ps 132, 17.

²³ T. C. Mitchell, R. Joyce, *Musical Instruments in Nebuchadnezzar's Orchestra*, w: D. J. Wiseman, T. C. Mitchell, R. Joyein. (red.), *Notes on some Problems in the Book of Daniel*, London 1965, s. 19, 23; P. GreLOT, *L'orchestre de Daniel III 5, 7, 10, 15*, *Vetus Testamentum* 29/1979, s. 24-26. Autor niniejszego artykułu skłania się ku hipotezie mówiącej o mezopotamskiej proveniencji zespołu muzycznego przedstawionego w Dn 3, 5.7.10.15;

tanie, dlaczego w Ez 7, 14 posłużono się terminem *qeren*²⁴ a nie najczęściej stosowanym w Starym Testamencie *shōfār*? Istotna z punktu widzenia egzegezy jawi się treść wyroczni zagłady ziemi Izraela (Ez 7, 1-27), w której czytamy, że „koniec nadchodzi dla czterech krańców ziemi” (Ez 7, 2), „kto znajdzie się na polu, zginie od miecza, a tego, co w mieście pozostanie, głód i mór pochłoną” (Ez 7, 15). W obliczu nieuchronnej kary, nawet „kapłanowi zabraknie nauki, a starszym rady” (Ez 7, 26). Zniszczenie Królestwa Judy jest konsekwencją zerwania przymierza jego mieszkańców z Bogiem, następstwem grzechu idolatrii (Ez 6, 1-14; 7, 3.8.20).²⁵ Dźwięk rogu, będący sygnałem wzywającym do działań militarnych, nie może ochronić występnych ludzi, zapobiec karze i odwrócić gniewu Boga, który obejmuje wszystko (Ez 7, 14). Wobec tego, co nieuniknione, wydaje się afonicznym sygnałem. W Ez 7, 14 pełni funkcję figury retorycznej. Jako tekst paralelny należy wskazać fragment z Księgi Jeremiasza traktujący o ataku nieprzyjaciela z północy (Jr 4, 5-31), w którym trzykrotnie wzmiankowany jest *shōfār* (Jr 4, 5.19.21).²⁶ Choć kraj Jeremiasza ma zostać spustoszony, to nie będzie to zagłada totalna (Jr 4, 27). Jednak, „w owych dniach – wyrocznia Pana – zabraknie królowi odwagi, zabraknie i dostojnikom, kapłanów ogarnie osłupienie, a prorocy oniemiają” (Jr 4, 9).

2. „Sprawię, że odgłos twoich pieśni umilknie, a dźwięk twoich cytr [*kinnōr*]²⁷ nie będzie się rozlegać” (Ez 26, 13).

Wyrocznie o Tyrze (obecnie Sur w Libanie), fenickim mieście-państwie założonym w III tysiącleciu przed Chr., wzniesionym na wyspie na Morzu Śródziemnym w niewielkiej odległości od lądu, oprócz Ez 26, 1 – 28, 19, zawierają inne księgi prorockie (Iz 23, 1-18; Jl 4, 4-8; Am 1, 9-10; Za 9, 2-4). W czasach Dawida i Salomona (X w. przed Chr.) zjednoczoną monarchię łączyły z Tyrem dobre relacje (2Sm 5,

G. K u b i e s, *Orkiestra króla Nabuchodonozora II czy zespół Antiocha IV Epifanesa? Kilka uwag muzykologa*, Ruch Biblijny i Liturgiczny 2/2005, s. 135-150.

²⁴ Szerzej na temat tego terminu w Biblii oraz literaturze talmudycznej zob. A. S e n d r e y, *Music in Ancient Israel*, s. 265-268; zob. też uwagi odnośnie *qeren* nie tylko w kontekście muzycznym w J. M o n t a g u, *Instrumenty muzyczne Biblii*, s. 76-77.

²⁵ Zob. J. H o m e r s k i, *Księga Ezechiela*, s. 85-92, 95; por. Ez 8, 1-18; 11, 1-21; 14, 1-11; 20, 1-44; 22, 1-31. Zob. też A. M e i n, *Ezekiel and the Ethics of Exile*, New York 2001 (repr. 2006).

²⁶ Jako tekst paralelny do Ez 7, 14 M. G r e e n b e r g wskazuje Jr 6, 1; zob. t e n ż e, *Ezekiel 1-20*, s. 151.

²⁷ BP, BL i BW: cytry.

11; 1Krl 5, 15-32; 9, 10-14). W 594 r. przed Chr. Tyr należał do kolacji antybabilońskiej, jednakże po upadku Jerozolimy uległ Babilonii – samo miasto mimo trwającego trzynastu lat oblężenia pod dowództwem Nabuchodonozora II nie zostało zdobyte – opuszczając dawnego sojusznika.²⁸ Zapowiedź zniszczenia Tyru, zdobytego ostatecznie przez Aleksandra III Wielkiego w 332 r. przed Chr., łączy się bezpośrednio z niestosowną reakcją (radość) tego miasta-państwa na upadek Jerozolimy (Ez 26, 2).²⁹ Wypowiedź proroka: „Oto Ja [Bóg] jestem przeciwko tobie, Tyrze!” (Ez 26, 3) nie pozostawia złudzeń co do losów zamoznej wyspy czerpiącej pokaźne zyski z handlu:³⁰ „...splądrowane będą twoje bogactwa, rozkradzione twoje towary, zburzone twoje mury, a wspaniałe domy porozwalane” (Ez 26, 12). Jej zagłada – Tyr miał stać się „nagą skałą”, „miejszem suszenia sieci” (Ez 26, 14) obejmuje także jedną z ważnych składowych cywilizacji/ kultury – muzykę (zob. Rdz 4, 17-22).³¹ W zakresie ekspozycji treści muzycznych Ez 26, 13 wykazuje związki z tekstem z Księgi Amosa: „Idź precz ode Mnie ze zgiełkiem pieśni twoich, i dźwięku twoich harf [*nēvel*] nie chcę słyszeć” (Am 5, 23).³²

Okres dobrobytu i pokoju w Izraelu oraz Judzie charakteryzował „głos wesela, głos radości” (Jr 7, 34),³³ był to także czas „radosnych płasów na wzgórzach” (Ez 7, 7). Naturalny element życia codziennego na starożytnym Bliskim Wschodzie i Egipcie stanowiła muzyka (wokalna, instrumentalna, wokalno-instrumentalna).³⁴ Jej brak wyni-

²⁸ Komentarz historyczny do tej wyroczni zob. D. I. B l o c k, *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*, s. 29-34.

²⁹ Zob. J. H o m e r s k i, *Księga Ezechiela*, s. 198-199.

³⁰ Zob. Ez 27, 9-36; 28, 4-5; 28, 18.

³¹ Zob. V P. H a m i l t o n, *The Book of Genesis. Chapters 1–17*, The New International Commentary on the Old Testament, t. 1, Grand Rapids, MI 1990, s. 236-240; C. W e s t e r m a n n, *Genesis 1–11*, A Continental Commentary, tłum. J. J. S c u l l i o n, t. 1, Minneapolis 1994, s. 321-334; D. W. C o t t e r, *Genesis*, Berit Olam. Studies in Hebrew Narrative & Poetry, Collegeville, MN 2003, s. 43-44; J. L e m a n s k i, *Księga Rodzaju. Rozdziały 1–11*, Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament, Częstochowa 2013, s. 294-305.

³² Zdaniem Walthera Eichroda, Ez 26, 13 jest wręcz cytatem z Am 5, 23; W. E i c h r o d t, *Ezekiel. A Commentary*, The Old Testament Library, tłum. C. Q u i n, Philadelphia 1970, s. 371; zob. też D. I. B l o c k, *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*, s. 41.

³³ Por. Jr 16, 9; 25, 10; 33, 11; Ba 2, 23.

³⁴ Oprócz prac przywołanych w przyp. 16 zob. A. S e n d r e y, *Music in the Social and Religious Life of Antiquity*, Rutherford, NJ 1974, s. 30-278; C. S a c h s, *Muzyka w świecie starożytnym*, tłum. Z. C h e c h l i Ń s k a, Kraków 1988, s. 54-104; S. A. R a s h i d, *Die Musik der Keilschriftkultur*, w: C. D a h l h a u s (red.), *Neues Handbuch der Musikwissenschaft*, t. 1, s. 1-30; L. M a n n i c h e, *Music and Musicians in Ancient Egypt*, London 1991; E. H i c k m a n n, *Ägypten*, w: L. F i n s c h e r (red.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, t. 1, kol.

kający z sytuacji historycznej warunkowanej geopolitycznie zaburzał harmonię egzystencjalną. W pieśni nad zniszczonym miastem zawartej w Księdze Izajasza czytamy: „Ustała wesołość bębenków [*tōf*], ucichła wrzawa hulających, umilkł wesoły dźwięk cytr [*kinnōr*]. (...) Znikła wszelka radość, wesele uszło z ziemi” (Iz 24, 8 i 11). W Lamentacji piątej ukazano z kolei następujący obraz: „Starsi porzucili bramę, młodzieńcy swe pieśni. Znikła z serc naszych radość, w żałobę przeszły nam tańce. (...) Dlatego nasze serca niemocne i oczy nasze zaćmione, że góra Syjon – pustkowiem, że po niej krążą szakale” (Lm 5, 14-15 i 17-18).

Na Bliskim Wschodzie spośród instrumentów melodycznych obok piszczałek stroikowych i wargowych najważniejszą rolę odgrywały liry oraz, w szczególności w Egipcie, harfy. Przywołanie w Ez 26, 13 liry dobitnie potwierdza dominację tego chordofonu, zaś liczne wzmianki na jego temat w Biblii³⁵ odgrywają istotną rolę w badaniach muzykologicznych. Chordofon łączony z innymi instrumentami wykorzystywano zarówno w środowisku *stricte* religijnym (1Krn 25, 1.3.6) jak i świeckim (Iz 5, 12). Grano na nim podczas wychwalania Boga (Ps 147, 7), wprowadzania się w stan ekstazy (1Sm 10, 5), wypędzania złego ducha (1Sm 16, 23), w chwilach radości (Hi 21, 12) i smutku (Hi 30, 31). Powszechność, a zarazem doniosłe znaczenie instrumentu w kulturze muzycznej tego rejonu potwierdzają, poza przekazami literackimi,³⁶ źródła ikonograficzne i zachowane artefakty, najstarsze

275-296; B. Lawergren, *Mesopotamien*, w: *tamże*, t. 6, Kassel-Stuttgart 1999, kol. 133-171; J. Braun, *Jewish Music (II. Ancient Israel/Palestine)*, w: S. Sadie (red.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, t. 13, London 2001, s. 29-37; zob. też P. J. King, L. E. Stager, *Life in Biblical Israel*, Louisville, KY 2001, s. 285-298; O. Borowski, *Daily Life in Biblical Times*, Atlanta, GA 2003, s. 87-93; N. Ziegler, *Music, the Work of Professionals*, w: K. Radner, E. Robson (red.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, New York 2011, s. 288-312.

³⁵ *Kinnōr*: Rdz 4, 21; 31, 27; 1Sm 10, 5; 16, 16. 23; 2Sm 6, 5; 1Krl 10, 12; 1Krn 13, 8; 15, 16. 21. 28; 16, 5; 25, 1. 3. 6; 2Krn 5, 12; 9, 11; 29, 25; Hi 21, 12; 30, 31; Ps 33, 2; 43, 4; 49, 5; 57, 9; 71, 22; 81, 3; 92, 4; 98, 5; 108, 2; 137, 2; 147, 7; 149, 3; 150, 3; Iz 5, 12; 16, 11; 23, 16; 24, 8; 30, 32; Ez 26, 13. *Nēvel* (lira najprawdopodobniej o niższym stroju w stosunku do *kinnōr*): 1Sm 10, 5; 2Sm 6, 5; 1Krl 10, 12; 1Krn 13, 8; 15, 16. 21. 28; 25, 1. 6; 2Krn 5, 12; 9, 11; 20, 28; 29, 25; Ne 12, 27; Ps 57, 9; 81, 3; 108, 2; 150, 3; Iz 5, 12; 14, 11; Am 5, 23; 6, 5; zob. B. Lawergren, *Distinctions among Canaanite, Philistine, and Israelite Lyres, and Their Global Lyrical Contexts*, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 309/1998, s. 41-68.

³⁶ Zob. np. J. B. Pritchard (red.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, New Jersey 1969³ (repr. 1992), *passim*.

pochodzące z III tysiąclecia przed Chr. W grobach królewskich w Ur znaleziono tzw. Sztandar z Ur z przedstawieniem muzyka grającego na lirze (Londyn, The British Museum [ME 121201]) oraz instrumenty datowane na lata ok. 2600-2400 przed Chr. (m. in. Londyn, The British Museum [ME 121199]; Filadelfia, The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology [30-12-253]).³⁷

3. „Byłeś odbiciem doskonałości, pełen mądrości i niezrównanie piękny (...), okrywały cię wszelkiego rodzaju szlachetne kamienie (...), a ze złota wykonano okrętki [tōf]³⁸ i oprawy na tobie, przygotowane w dniu twego stworzenia” (Ez 28, 12-13).

Po dwóch lamentacjach nad Tyrem (Ez 26, 15-21; 27, 1-36) – warto zwrócić uwagę na drugą (Ez 27, 1-36), w której ukazano owo miasto-państwo jako okręt o „doskonałej piękności” (Ez 27, 3) – następuje wyrocznia przeciw królowi Tyru (Ez 28, 1-19; por. Iz 14, 3-23). Niewybaczalnym grzechem władcy było bluźnierstwo: „Ja jestem Bogiem, ja zasiadam na Boskiej stolicy, w sercu mórz” (Ez 28, 2).³⁹ Ponadto charakteryzowała go wyniosłość (Ez 28, 6). Definitywny kres jego panowania prorok oddał przez formę *perfectum propheticum*: „Przestałeś istnieć na zawsze” (Ez 28, 19). Zauważmy, że w lamentacjach oplakuje się zazwyczaj narody i miasta, a o wiele rzadziej poszczególne osoby.⁴⁰ Bęben obręczowy pojawia się w alegorycznym opisie króla, w którym obecne są elementy ironii i sarkazmu. Powszechny w użyciu na Bliskim Wschodzie membranofon⁴¹ występuje w nietypowym kontekście, mianowicie

³⁷ S. A. R a s h i d, *Mesopotamien*, w: W. B a c h m a n n (red.), *Musikgeschichte in Bildern*, t. 2/2, Leipzig 1984, il. 1-7, 11-12, s. 28-39, 44-45; A. N o r b o r g, *Ancient Middle Eastern Lyres*, Stockholm 1995; M. d e S c h a u e n s e e, *Two Lyres from Ur*, Philadelphia 2002; R. D u m b r i l l, *The Archaeomusicology of the Ancient Near East*, Victoria, B.C. 2005, s. 227-303. Odnośnie do starożytnego Izraela/Palestyny zob. J. B r a u n, *Music in Ancient Israel/Palestine. Archeological, Written, and Comparative Sources*, tłum. D. W. S t o t t, Grand Rapids, MI 2002; T. W. B u r g h, *Listening to the Artifacts. Music Culture in Ancient Palestine*, New York 2006, *passim*.

³⁸ BP: „ze złota wykonane były twe dzwoneczki”; BL: „miałeś ze złota zrobione swe dzwoneczki”; BW: „ze złota zrobione były twoje bębenki”. Józef Homerski w komentarzu do Ez 28, 13 zamienił wyraz „dzwoneczki” (BL) na „bębenki”.

³⁹ Zob. J. H o m e r s k i, *Księga Ezechiela*, s. 207-208.

⁴⁰ Niewykluczone, że poemat jest adresowany do upersonifikowanej potęgi miasta; zob. przyp. w BJ do Ez 28, 11-19.

⁴¹ Tōf: Rdz 31, 27; Wj 15, 20; Sdz 11, 34; 1Sm 10, 5; 18, 6; 2Sm 6, 5; 1Krn 13, 8; Hi 21, 12; Ps 68, 26; 81, 3; 149, 3; 150, 4; Iz 5, 12; 24, 8; 30, 32; Jr 31, 4; Ez 28, 13. Na temat bębna na

w opisie wytwornego stroju zdobionego kamieniami szlachetnymi. Lektura Ez 28, 13 skłania ku krytycznej ocenie tego fragmentu w perspektywie muzykologicznej. Zapewne należy przyjąć, że tekst hebrajski uległ skażeniu lub termin *tōf* miał niegdyś inne znaczenie. Dodajmy, że *nekev* (rdzeń *nkv*) – termin jubilerski, który prawdopodobnie oznacza otwór, wgłębienie (Ez 28, 13)⁴² – został zinterpretowany jako instrument muzyczny w Biblii Gdańskiej (1632): „W ten dzień, któregoś ty stworzony, zgotowane są u ciebie narzędzia bębnowych twoich i piszczałek twoich” (Ez 28, 13).⁴³

Odnajmy, że po motyw instrumentu muzycznego w wyroczni-satyry skierowanej do jednej osoby, króla Babilonii (Iz 14, 3-23), sięgnął prorok Izajasz: „Ty również padłeś bezsilny jak i my, stałeś się do nas podobny! Do Szeolu strącony twój przepych i dźwięk twoich harf [*nēvel*]. Robactwo jest twoim posłaniem, Robactwo też twoim przykryciem” (Iz 14, 10-11).

4. „Jeśli na jakiś kraj sprowadzam miecz, a jego mieszkańcy wybiorą sobie jakiegoś męża i wyznaczą go na stróża, on zaś widzi, że miecz przychodzi na kraj, i w trąbę [*shōfār*]⁴⁴ dmie, i ostrzega lud, ale ktoś, choć słyszy dźwięk trąby [*shōfār*], nie pozwala się ostrzec, tak że miecz nadchodzi i zabija go, to on sam winien jest swej śmierci. Dźwięk trąby [*shōfār*] usłyszał, nie dał się jednak ostrzec; niech spadnie na niego wina za własną śmierć. Jeśli jednak stróż widzi, że nadchodzi miecz, a nie dmie w trąbę [*shōfār*], i lud nie jest ostrzeżony, i nadchodzi miecz, i zabija kogoś z nich, to ten ostatni porwany jest wprawdzie z własnej winy, ale winą za jego śmierć obarczę stróża” (Ez 33, 2-6).

Temat proroka pełniącego funkcję stróża „nad pokoleniami izraelskimi” (Ez 3, 17) pojawia się po raz pierwszy w Ez 3, 16-21.⁴⁵ Tekst o niemal identycznej treści został powtórzony na początku ostatniej części Księgi Ezechiela (Ez 33, 1-9), zawierającej wy-

starożytnym Bliskim Wschodzie i Egipcie zob. J. B l a d e s, *Percussion Instruments and Their History*, London 1992 (repr. 2005), s. 152-160; R. D u m b r i l l, *The Archaeomusicology of the Ancient Near East*, s. 359-386.

⁴² F. B r o w n, S. R. D r i v e r, C. A. B r i g g s, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, s. 666.

⁴³ *Biblia to jest Całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczona*, Warszawa 1989. J. M o n t a g u zwraca uwagę, że wyraz *nekev* może przywoływać na myśl piszczałkę; t e n z e, *Instrumenty muzyczne Biblii*, s. 115.

⁴⁴ BP, BL: róg; BW: róg, trąba, trąba, róg.

⁴⁵ Zob. J. H o m e r s k i, *Księga Ezechiela*, s. 71-74; por. Iz 56, 10; Oz 9, 8.

rocznie nadziei wypowiedziane po interwencji Nabuchodonozora II w królestwie Judy. W Ez 33, 2-6 zarysowano świecką funkcję stróża, zaś w Ez 33, 7-9 duchową.⁴⁶ Z racji swego posłannictwa (Ez 2, 3-7) prorok osobiście odpowiadał za rodaków (Ez 33, 6 i 8). Analogię treściową do Ez 33, 2-6 wykazuje tekst Księgi Jeremiasza: „I ustanowiłem dla was stróżów: Uważajcie na głos trąby!” (Jr 6, 17).⁴⁷ Zgodnie z przekazem biblijnym osoba odpowiedzialna za bezpieczeństwo miasta zajmowała pozycję na tarasie bramy nad murem miasta (2Sm 18, 24) lub na wieży (2Krl 9, 17). Tą ostatnią wymienia też prorok Izajasz (Iz 21, 8). Z dużym prawdopodobieństwem możemy przyjąć, że właśnie w miejscach sytuowanych wysoko nad ziemią znajdowali się strażnicy wyposażeni w rogi lub trąby ostrzegający przed nadciągającym niebezpieczeństwem, wówczas gdy „miecz przychodzi na kraj” (Ez 33, 3).⁴⁸

*Shōfār*⁴⁹ to instrument nadal używany w judaizmie. W czasach biblijnych pełnił przede wszystkim funkcję sygnalizacyjną; to stwierdzenie znajduje znakomite potwierdzenie w księgach prorockich. Jedną z wyroczni z Księgi Jeremiasza rozpoczyna wezwanie: „Dmijcie w trąby [*shōfār*] w kraju, wołajcie głośno i mówcie: Zbierzmy się i udajmy do miast warownych!” (Jr 4, 5; por. 8, 14). Aerofon nader często pojawia we fragmentach odnoszących się do wojny (Jr 4, 5.19.21; 6, 1.17; 42, 14; 51, 27; Oz 5, 8; Am 2, 2) oraz wydarzeń eschatologicznych (Iz 27, 13; Jl 2, 1.15; So 1, 16). W Księdze Zachariasza w róg dmie sam Bóg (Za 9, 14). W innych księgach Starego Testamentu *shōfār* jest wzmiankowany m.in. w opisie teofanii (Wj 19, 16.19; 20, 18; por. Za 9, 14) oraz w relacji z ponadnaturalnego zdo-
bycia Jerycha (Joz 6, 4.8-9.13.16.20). Ponadto grano na nim podczas

⁴⁶ Zob. D. I. Block, *The Book of Ezekiel. Chapters 1–24*, s. 144; t e n ż e, *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*, s. 239-240; R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy (red.), W. Chrostowski (red. nauk. wyd. pol.), *Katolicki komentarz biblijny*, tłum K. Bardski, E. Czerwińska, M. Kantorin., Warszawa 2004², s. 769; J. Homerski, *Księga Ezechiela*, s. 235-237.

⁴⁷ D. I. Block, analizując Ez 33, 7-9 w Jr 6, 17, dostrzega możliwe źródło wyobrażenia proka-stróża, przywołuje także Iz 21, 6-9; t e n ż e, *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*, s. 241.

⁴⁸ Zob. J. H. Walton, V. H. Matthews, M. W. Chavala, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, tłum Z. Kosiuk, Warszawa 2005, s. 823.

⁴⁹ *Shōfār*: Wj 19, 16.19; 20, 18; Kpł 25, 9; Joz 6, 4.8-9.13.16.20; Sdz 3, 27; 6, 34; 7, 8.16.18-20.22; 1Sm 13, 3; 2Sm 2, 28; 6, 15; 15, 10; 18, 16; 20, 1.22; 1Krl 1, 34.39.41; 2Krl 9, 13; 1Krn 15, 28; 2Krn 15, 14; Ne 4, 12.14; Hi 39, 24-25; Ps 47, 6; 81, 4; 98, 6; 150, 3; Iz 18, 3; 27, 13; 58, 1; Jr 4, 5.19.21; 6, 1.17; 42, 14; 51, 27; Ez 33, 3-6; Oz 5, 8; 8, 1; Jl 2, 1.15; Am 2, 2; 3, 6; So 1, 16; Za 9, 14.

nowiu i pełni księżycy (Ps 81, 4) oraz świętowania zwycięstwa (1Sm 13, 3). Drugim instrumentem sygnalizacyjnym obok rogu wymienianym w Starym Testamencie jest łączona ze środowiskiem kapłańskim (2Krn 5, 12-13) trąba *hatsötserāh*, której profil użytkowy został zdefiniowany w Księdze Liczb (Lb 10, 1-10).

Rogi wykorzystywane w celach sygnalizacyjnych znano także w Mezopotamii,⁵⁰ jednakże ich szerokie spektrum zastosowań i symbolicznych odniesień pozostaje fenomenem kultury żydowskiej.⁵¹

5. „Oto jesteś dla nich jak ten, co śpiewa [*kesīr*] o miłości, ma piękny głos i doskonały instrument [*naggēn*]:⁵² słuchają oni twoich słów, jednakże według nich nie postępują” (Ez 33, 32).

Termin *naggēn* (rdzeń *ngn*) jest interpretowany jako czasownik oznaczający grę na instrumencie strunowym. W Ez 33, 32 chordofon nie został nazwany wprost, choć zapewne chodzi o lirę. Odpowiednikiem *naggēn* w Septuagincie jest *psalterium*,⁵³ natomiast jego brak w Wulgacie ma najprawdopodobniej podłoże lingwistyczne.

Ez 33, 30-33 jest tekstem utrzymanym w drugiej i trzeciej osobie l. mn. poświęconym recepcji orędzia proroka. Wprawdzie Ezechiel cieszył się popularnością, a jego sztuka słowa uznaniem, to owo nauczanie nie zyskało adekwatnej reakcji (Ez 33, 30-31). Refleksja miała przyjść później: „Kiedy jednak wszystko się wypełni – oto już

⁵⁰ F. W. G a l p i n, *The Music of the Sumerians and Their Immediate Successors the Babylonians and Assyrians*, Cambridge 1937 (repr. 2010), s. 23; A. B a i n e s, *Brass Instruments. Their History and Development*, London 1976 (repr. 1993), s. 47; R. D u m b r i l l, *The Archaeomusicology of the Ancient Near East*, s. 347. Ikonografia rogu na Bliskim Wschodzie jest dosyć uboga; zob. W. S t a u d e r, *Horn (Musikinstrument). B. Archaologisch*, w: D. O. E d z a r d (red.), *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie*, t. 4, Berlin-New York 1972-1975, s. 470-471.

⁵¹ A. P. B l o c h, *The Biblical and Historical Background of Jewish Customs and Ceremonies*, New York 1980, s. 143-148; M. M i l l e r, *The Shofar and its Symbolism*, *Historic Brass Society Journal* 14/2002, s. 83-113; A. L. L e w i s, *Shofar*, w: F. S k o l n i k, M. B e r e n b a u m (red.), *Encyclopaedia Judaica*, t. 18, Farmington Hills 2007², s. 506-508. Ikonografię rogu *shōfār* można śledzić od III do I w. przed Chr.; zob. J. B r a u n, *Music in Ancient Israel/Palestine*, s. 192.

⁵² BP: „Oto ty jesteś dla nich jak ten, co śpiewa pieśń miłosną, ma piękny głos i pięknie gra [na cytrze]”; BL: „Oto ty jesteś dla nich jak pieśń miłosna, [śpiewana] pięknym głosem i z dobrą grą na cytrze”; BW: „I oto ty jesteś dla nich jak piewca miłości z pięknym głosem i pełną wdzięku grą na strunach lutni”.

⁵³ J. M o n a g u przypuszcza, że w przypadku odpowiednika greckiego może chodzić o lirę *nēvel*; t e n ż e, *Instrumenty muzyczne Biblii*, s. 115.

się spełnia – wtedy poznają, że pośród nich był prorok” (Ez 33, 33). Zgodnie z Ez 33, 32, Ezechiela traktowano jak artystę obdarzonego pięknym głosem, muzyka akompaniującego sobie na instrumencie.⁵⁴ Zapewne prorok nie był muzykiem w naszym rozumieniu tego słowa, jednakże zważywszy na wyjątkowej wrażliwości osobowość jaka wyłania się z Księgi Ezechiela (oddają ją m.in. takie pojęcia jak: „moc”, „głębia”, „dramatyzm”, „piękno”),⁵⁵ nie można wykluczyć, że fragmenty orędzia były przekazywane w formie melorecytowanej lub śpiewanej, podobnie jak niektóre psalmy.⁵⁶ W starożytności w ten właśnie sposób wykonywano utwory literackie, m.in. *Epos o Gilgameszu* (II tysiąclecie przed Chr.).⁵⁷

Motywy muzyczne pojawiające się w księdze „proroka bezlitosnej kary”, jak określa Ezechiela Janusz Frankowski,⁵⁸ stanowią, co wykazałem przez odwołania do innych ksiąg prorockich, stały element literatury profetycznej, ponadto są one pośrednio wyrazem zainteresowania autora wyroczni muzyką. Z realną praktyką wykonawczą można łączyć Ez 26, 13; 33, 32, zaś potwierdzeniem ważnej roli, jaką

⁵⁴ Zob. D. I. B l o c k, *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*, s. 266-267; J. H o m e r s k i, *Księga Ezechiela*, s. 241. M. G r e e n b e r g uważa, że Ez 33, 32 nie pozwala jasno stwierdzić, czy chodzi o samego proroka, czy o śpiewaka, do którego jest on porównywany; t e n ż e, *Ezekiel 21–37. A New Translation with Introduction and Commentary*, New York 1997, s. 687. W komentarzu J. W. Olleya do Septuaginty (*Codex Vaticanus*), prorok jawi się jako „dźwięk pięknego instrumentu”; zob. też J. B a r t o n, J. M u d d i m a n (red.), *The Oxford Bible Commentary*, New York 2001 (repr. 2008), s. 556.

⁵⁵ Poza pozycjami bibliograficznymi wymienionymi w przyp. 6 zob. K. G. F r i e b e l, *Jeremiah's and Ezekiel's Sign-Acts. Rhetorical Nonverbal Communication*, Sheffield 1999; D. L a u n d e r v i l l e, *Spirit and Reason. The Embodied Character of Ezekiel's Symbolic Thinking*, Waco, TX 2007.

⁵⁶ Zob. J. A. S m i t h, *Music in Ancient Judaism*, s. 58. Pieśń miłosna, jak słusznie zauważa D. I. B l o c k, ma potencjał bycia znakomitym środkiem komunikacji; t e n ż e, *The Book of Ezekiel. Chapters 25–48*, s. 266; zob. też W. G. D e v e r, *The Lives of Ordinary People in Ancient Israel. When Archaeology and the Bible Intersect*, Grand Rapids, MI-Cambridge 2012, s. 174. Odnośnie do cennych w zakresie praktyki wykonawczej nagłówków psalmów zob. B. B a y e r, *The Titles of the Psalms. A Renewed Investigation of an Old Problem*, Yuval 4/1982, s. 29-123. Związki między muzyką i profetyzmem na Bliskim Wschodzie badał m.in. J. S t ö k l, *Prophecy in the Ancient Near East. A Philological and Sociological Comparison*, Leiden 2012, s. 211-215.

⁵⁷ A. R. G e o r g e, *The Babylonian Gilgamesh Epic. Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*, t. 1, New York 2003, s. 18, 54, 56.

⁵⁸ J. F r a n k o w s k i, *Prorok bezlitosnej kary (Księga Ezechiela)*, *passim*.

GRZEGORZ KUBIES

w kulturze starożytnego Izraela odgrywał niemelodyczny aerofon sygnalizacyjny – róg, są Ez 7, 14; 33, 3-6. Ze względu na miejsce pełnienia misji Ezechiela, można by się spodziewać aluzji do muzyki w ziemi Chaldejczyków, jednakże brak wyroczni przeciw Babilonowi, tłumaczy fakt, że to władca tego imperium był wykonawcą woli Bożej (Ez 12, 13; 17, 12.20; 21, 23-32; 24, 2; 33, 21; por. Jr 25, 1-13; 50, 1 – 51, 64).

Grzegorz KUBIES